

СРЪБСКО-БЪЛГАРСКАТА ВОЙНА КАТО ГЕОПОЛИТИЧЕСКИ СЪЛЪСЪК

Пламен ДИМИТРОВ

Настоящата статия има за цел да приложи някои от постановките на класическата геополитика при обяснението на характера и последиците от Съединението и Сръбско-българската война от 1885 г. От методологическа гледна точка начинанието е доста рисковано, защото по традиция се смята, че геополитиката е наука, обясняваща закономерностите в глобалния планетарен баланс на силите, а не на регионално ниво. Истински геополитически интерес и ресурс да го отстояват имат само великите сили, а малките държави обикновено играят спомагателна роля в реализирането на плановете на големите. Въпреки това тристепенната подредба на пространството, предложена от основоположниците на геополитиката, би могла да бъде приложена и при анализа на балканския регионален баланс на силите през последната четвърт на XIX и първите две десетилетия на XX век.

Най-ярката фигура сред световните геополитици е британският учен и политик сър Халфорд Макиндръ. През 1904 г. той публикува своя фундаментален доклад “Географският стълб на историята”, в който формулира идеята, че огромното пространство на евразийските степи е остъ (или стълба) на световната история и го назовава с името Хартланд (Heartland), което ще рече “сърцевинна земя”. Крайбрежните пространства на Евразия, които заобикалят хартланда, Макиндръ нарича “вътрешен полумесец” или Римланд (Rimland), а останалата част на света образува външния полумесец или световния остров. Борбата между държавите от Хартланд-а и тези от външния полумесец е основен сюжет на планетарната схватка за надмощие. По същество това е борба между сухоземната и морската сила.

Четири десетилетия по-късно идеите на Макиндръ са развити и уточнени от американеца от холандски произход Николас Спикъмън. Според него ключът към световното господство е не Хартланд-а, а Римланд-а. Спикъмън формулира крилатата фраза: “този който доминира над Римланд-а, доминира над Евразия, а този който доминира над Евразия, държи съдбата на света в свои ръце”. Значителен принос за развитието на геополитиката като наука имат и Карл Хаусхофер, Карл Шмидт и представителите на евразийството Пьотр Савицки, Николай Трубецкой, Лев Гумилъв и др.

Контурите на самостоятелната балканска геополитическа сцена се оформят след Берлинския конгрес когато на кратата се появява българската държава, а Сърбия и Румъния стават независими. Османската империя е победена и търпи сериозна загуба на територия, престиж и перспективи за отстояване на присъствието си на Балканите. След 1878 г. общата територия на петте балкански християнски държави плюс автономната област Източна Румелия вече е два пъти по-голяма от тази на османските владения на полуострова. По отношение на населението християнското превъзходство е още по-ясно изразено.

В същото време в европейската система от международни отношения се налага т.нар. “реалполитик”. Това означава, че е сложен край на статуквото, дошло след Виенския конгрес от 1815 г. Сравнително спокойното съжителство между великите

сили преминава в открита геополитическа борба, която се решава само с аргументите на силата. Всяка по-решителна външнополитическа стъпка на някоя от големите европейски държави може да прерасне в сериозна война с непредвидими последици. Балканите стават арена на две остри съперничества - едното е между Русия и Австро-Унгария, а другото - между Великобритания и Русия. Важна е и ролята на германския канцлер Бисмарк, който плете ловки политически комбинации, за да притъпява първото от тези две противоборства и да подклажда второто. Така плетеницата от противоречия, подозрения и страхове води до взаимно “връзване на ръцете” на великите сили и отваря поле за повече автономни или полуавтономни външнополитически действия на малките християнски държави в европейския югоизток. През есента на 1885 г. самият Бисмарк констатира, че евентуална сръбско-българска война “ще запази своя локален, неевропейски характер”. Тази ситуация е характеризирана много точно от Милчо Лалков като “растяща политическа регионализация на полуострова”. Невъзможността на т.нар. “европейски концерт на силите” да даде съгласуван тон на политическата мелодия на Балканите позволява на местните “оркестранти” да се вгледат по-внимателно в своите собствени национални партитури. Това ни дава основание да разглеждаме Балканския полуостров през последната четвърт на XIX век като обособено геополитическо пространство с ясно открити местни играчи, които преследват своите интереси често пъти без да съобразяват изцяло с волята на великите сили.

Кои са границите на балканското геополитическо пространство? На север то е естествено ограничено от две големи империи - Австро-Унгария и Русия. Това са политически граници. На Изток, Юг и Запад балканската геополитическа сцена се мие от бреговете на морета, които са чисто географска граница. В така очертаните контури има три типично балкански перспективни геополитически играчи - България, Сърбия и Гърция. Към тях трябва да прибавим залязващата Османска империя, която е едновременно играч и фон на геополитическата схватка, и Румъния, чиито най-сериозни национални интереси (Трансилвания и Бесарабия) са фокусирани извън чертите на така очертаното балканско геополитическо пространство. Към 80-те години на XIX век албанците все още нямат държава, следователно не са фактор в геополитическата игра. Извън нея е и Черна гора, която със своите 9000 кв.км територия и под 300 000 души население просто няма критична маса, за да образува силово поле около себе си.

Това е обстановката, в която през 1885 г. започва Сръбско-българската война. На пръв поглед тя няма далеч отиващи последици, защото е много кратка, с малко жертви, не се отразява особено сериозно върху икономическото положение в България и Сърбия и не води до никакви териториални промени. Тези впечатления обаче са измамни. В действителност Сръбско-българската война е най-сериозният геополитически сблъсък на Балканите в цели период между Берлинския конгрес и Балканските войни. Тя разделя периода 1878-1912 г. на два неравни времеви отрязъка, които имат различен геополитически пълнеж.

Ако се върнем към теориите на Макиндър и Спикмън и разгледаме политическата кратка на Балканите през 80-те години на XIX век, то територията, прилежаща на основният комуникационен коридор Цариград-София-Белград-Виена може да бъде определена като Хартланд на балканското геополитическо пространство. Тази отсечка, известна още като Диагонален път, има огромна значимост още от древността, защото свързва Централна и Западна Европа с района на Протоците, Мала Азия и Близкия

Изток. В така формирания балкански Хартланд има три държави - България, Сърбия и Османската империя. До началото на XIX век Високата порта държи цялото балканско трасе на Диагоналния път. През 1885 г. обаче султанът контролира само отсечката Цариград-Одрин и няма никакви перспективи да възвърне господството си в София или Белград. Така претендентките за първенство в зоната на балканския Хартланд остават само две - България и Сърбия. В този смисъл войната от 1885 г. трябва да се разглежда именно като решаващ сблъсък за доминация в "сърцевинната земя" на европейския югоизток.

В Белград разбират много добре, че Съединението на Княжеството с Източна Румелия внася кардинална промяна в балканското равновесие на силите. Не случайно това е и първият от мотивите, които крал Милан изтъква в прокламацията си за обявяването на войната от 2 ноември 1885 г. Обединена България се превръща в държава, два пъти по-голяма от Сърбия, което при сравнително еднакво ниво на социално-икономическо развитие е решаващо за съотношението на силите. Затова сръбското нападение е логична, макар и отчаяна стъпка и последен опит за удържане на паритета в зоната на балканския Хартланд. То може да се разглежда и като превантивен удар срещу съперник с по-голям, но все още ненапълно развит потенциал. Крал Милан и сръбският политически елит усещат, че трябва да предприемат нещо именно през критичната за България есен на 1885 г., защото след това ще бъде късно. Освен това в случая си казва думата и конфронтационният стереотип на национално поведение, който сърбите си изграждат в хода на борбите за освобождение.

Войната от 1885 г. показва, че преднината, която сърбите са имали пред българите поради по-ранното освобождение от османска власт, вече не съществува. Един въоръжен конфликт, дори и да е кратък, показва много ясно цялостното състояние на воюващите държави и откроява още по-ярко техните слабости. При обяснението на българската победа от 1885 г. в историографията е прието да се изтъква ролята на високия боен дух, мотивиращата сила на справедливата кауза и отличните професионални качества на българските офицери. Всичко това е истина, но не бива да отклонява вниманието ни от другото измерение на победата. Младото българско княжество превъзхожда Сърбия и в демографско, финасово и организационно отношение. В навечерието на войната Белград получава заем от австрийската Лендербанк, но въпреки това Сърбия е в много тежко финансово положение. В същото време България успява да проведе цялата война без да прибегва до външно финансиране, използвайки собствените резерви. Сръбската армия е по-зле и по отношение на мобилизацията и снабдеността с боеприпаси. Като цяло в тази война България се показва като по-добре уредената държава, въпреки че съществува само от 6-7 години.

Войната от 1885 г. разбива погрешния стереотип, че поради постоянните си борби срещу Османската империя сърбите превъзхождат всички балкански народи по отношение на храброст, воля за победа и воински умения. Успехът в битката при Слвиница заличава спомените за неубедителното българско представяне в антитурските бунтове и въстания преди 1878 г. и показва на цяла Европа, че армията на младото княжество ще бъде най-сериозният балкански фактор в предстоящите борби за подялбата на османското наследство в региона.

В резултат на категоричната военна победа България се налага като сила №1 в балканския Хартланд. Сърбия е принудена да поеме пътя на играч от периферията и

това я тласка към естествения съюз с другата типично периферна балканска сила Гърция. През 1885 г. настъпателната коалиция между Белград и Атина не е реализирана само поради географската невъзможност на Гърция да атакува България. Веднъж блокирана в зоната на Диагоналния път, Сърбия обръща поглед към естествените посоки на своето разширение - Босна и Херцеговина, Войводина, Косово и Македония. Белград постепенно се ориентира към разширяване на балканското геополитическо пространство за сметка на Австро-Унгария. Така Сръбско-българската война изиграва много важна роля за промяната в посоката на сръбската експанзия и на сръбската национална доктрина като цяло. В резултат на това в следващите едно-две десетилетия Белград постепенно излиза от коловозите на проавстрийската външна политика, съюзява се с Русия и се превръща в най-радикалния противник на Хабсбургската монархия.

Войната от 1885 г. е окончателна присъда над външнополитическия курс на крал Милан, който се е опитал да пернасочи сръбската национална енергия в посока, удобна за Виена. Докато на власт в Белград са Обреновичите прякото противоборство с Австро-Унгария все още не е на дневен ред и затова непосредствено след войната от 1885 г. Сърбия обръща поглед към Македония. Но на териториално разширение в тази област разчитат и България и Гърция. Така в резултат на Сръбско-българската война Македония окончателно получава статута на балканския Римланд. Ако перифразираме споменатия вече Николас Спикмън с оглед на статуквото на Балканите през 1885 г., то неговото правило ще звучи така: "Който контролира Македония, той контролира Римланд-а и господства над Балканите".

Интерес към Македония има и Хабсбургската империя. Постоянният кошмар за Виена е перспективата за създаване на голяма славянска държава на Балканите. След 1885 г. тази възможност може да бъде реализирана само от България и то само при условие, че София разпростре властта си над Македония. Затова Хабсбургската империя следи зорко събитията край Вардар, а в своите най-смели геостратегически планове голяма част от политическия елит във Виена смята за възможно Австро-Унгария да получи териториално разширение към Солун. С ненамесата си непосредствено след Съединението Османската империя показва, че е по-скоро фон, отколкото играч в разгърнатата се борба за доминация на Балканите. Присъствието на султански представител при подписването на Букурещкия мирен договор през 1886 г. е ритуално. Въпреки това Високата порта си остава огромна държава, която не може да бъде сразена ако балканските християнски народи не обединят усилията си срещу нея. Макар че отдавна вече няма сили за експанзия, именно Османската империя владее балканския Римланд чак до 1912 г. и това до голяма степен ѝ позволява да съчетава горчивата съдба на потенциална жертва с ролята на арбитър в спора между балканските християнски държави.

Според класическата геополитика има 10 основни критерия, които определят могъществото на държавите. Те се следните: големина на територията, характер на държавните граници, брой на населението, наличие или отсъствие на полезни изкопаеми, икономическо и технологично развитие, финансова мощ, етническа еднородност, ниво на социална интеграция, политическа стабилност и национален дух. Ако общият резултат от оценките за геополитическите възможности на една държава не е голям, то това почти автоматично означава, че за да постигне целите си, тази държава трябва да влезе в някакъв стратегически съюз, твърди Николъс Спикмън. Ако приложим този подход за оценка към кралмиланова Сърбия, ще видим че нейните

геополитически възможности не са големи или поне са значително по-малки от тези на България. Затова е съвсем естествено, че Белград търси съюзник и го намира в лицето на Гърция, която взета сама за себе си, също отстъпва на България. Така две от претендентките за Македония имат естествен мотив да се съюзят срещу третата, която при това има най-силно влияние в спорната област през последната четвърт на XIX век.

Сръбско-българската война е събитието, което откроява геополитическата слабост на Гърция и особено на Сърбия и ускорява преговорите за съюз между тези две държави. Всъщност първият съюзен договор между Белград и Атина е подписан още през 1867 г., но той е повече с антиосманска, отколкото с антибългарска насоченост. Активната външна политика на сръбския княз Михаил от 60-те години на XIX век до голяма степен се базира на "Начертанието" на Гарашанин и цели създаването на голяма държава на основата на славянската солидарност. Тогава балканските национално-освободителни движения все още са в своя романтичен период. След Берлинския конгрес обстановка е друга. С нападението срещу България през 1885 г. Сърбия окончателно зачерква "Начертанието" като своя външнополитическа доктрина. Най-сериозният сръбски противник вече не е друговерската Османска империя, а славянска и православна България. Затова подновените сръбско-гръцки преговори от началото на 90-те години на XIX век се фокусират изключително върху общата борба срещу българското влияние в Македония. Белград и Атина се договарят да се борят срещу назначаването на български владци и срещу откриването на български училища в Македония.

Българската победа от 1885 г. обезпокоява и Румъния, която чувства застрашена позицията си на най-голяма християнска държава на Балканите. По географски причини тя може да търси териториална компенсация преди всичко за сметка на България. Така предпоставките за формирането на геополитическата конфигурация периферия (Сърбия, Гърция и Румъния) срещу център (България), която изкрystalизира през 1913 г., са заложили още с края на Сръбско-българската война.

Войната от 1885 г. е източник на важни изводи и за политическия елит в София. За България става ясно, че въпреки победата териториално разширение на запад не може да бъде търсено, защото то би срещнало съпротивата не само на преодолимия съперник Сърбия, но и на непреодолимия в лицето на Австро-Унгария. В еуфорията от успешно защитеното Съединение малцина обръщат внимание на този факт, но той е важен, защото преди 1878 г. Нишко, Вранско и Пиротско са в границите на Българската екзархия. За България остават две посоки за териториално разширение - юг и югозапад. Като приоритетна се налага втората. Това се диктува от вече споменатата стратегическа важност на Македония като балкански Римланд и най-вече от силните етнокултурни позиции на българите в спорната област. Етническият аргумент обаче се оказва нож с две остриета. Масираният приток на емигранти от Македония в София постепенно и неусетно интериоризира македонския въпрос в българския вътрешнополитически дебат. Вследствие на това Сърбия и Гърция водят борбата за Македония, осланяйки се на хладнокръвния геополитически разчет, докато България често попада в плен на обществените емоции.

Съединението и победата във войната от 1885 г. слагат точка на българските надежди за извоюване на автономия за Македония. Нито великите сили, нито малките балкански държави, нито пък самата Османска империя биха допуснали Македония да последва съдбата на Източна Румелия. Първият успех по пътя на българското

националното обединение е постигнат с оръжието на етническата доминация, но след 1885 г. борбата вече се води с други средства.

Сръбско-българската война показва, че и Сърбия и България трудно могат да разчитат на териториално разширение по паралела. Естествената географска посока за уголемяване на двете държави е меридионална - за Сърбия по линията Морава-Вардар, а за България - по линията Искър-Струма (Места) плюс беломорското крайбрежие. Разширението по паралела би донесло решителнонадмощие за силата, която го е реализирала. Това може да се случи ако България овладее Вардарска Македония, или ако Сърбия присъедини Босна и Херцеговина. Такава рязка промяна на статуквото обаче се оказва невъзможна, защото войната от 1885 г. създава едно динамично балканско равновесие, при което относителното преимущество на България е балансирано от потенциалния съюз между Сърбия и Гърция. Ако погледнем картата на трите териториални разширения на Сърбия в периода 1833-1913 г., ще видим, че те са само в южна посока. По линия на меридиана са и придобивките на България след Балканските войни. Българо-сръбската граница, определена с Букурещкия договор от 1913 г., се оказва едно естествено географско продължение на юг за граничната линия, потвърдена с първия Букурещки договор от 1886 г. Така водосборните басейни на реките Морава и Вардар от една страна, и на Искър и Струма от друга, са разграничени не само географски, но и политически. При тогавашното ниво на комуникации географските аргументи се оказват по-силно оръжие от етническите. Показателен е фактът, че първият влак тръгва по ж.п. линията Белград-Солун само три години след Сръбско-българската война, докато София и до днес няма железопътна връзка с Вардарската долина. Интригата в сръбско-българското противоборство се запазва чак до края на Първата световна война, когато Сърбия получава голямо разширение по посока на паралела и е преформулирана като една балканска миниимперия.

Съединението и Сръбско-българската война от 1885 г. са решаващият тласък, който размества сравнително ясните до тогава граници между руското и австро-унгарско влияние на Балканите. В по-далечна перспектива утвърждаването на България като сила №1 в балканския Хартланд предопределя и поведението на държавите от европейския югоизток в започналата през 1914 г. Голяма война. Съюзът между София и Берлин е естествен и възможен, защото Германия има същата геополитическа позиция в общеевропейски мащаб, каквато България притежава в балканското пространство. Пак по тази логика Сърбия, Гърция и Румъния се оказват в лагера на големите държави от европейската периферия, които в крайна сметка печелят войната. Така въпреки блестящото представяне на своите войници България става жертва на геополитическата си съдба. Оказва се, че битката за надмощие на Балканите наподобява древногръцка трагедия, където съдбата (т.е геополитиката) е по-силна от героите.

1. Макиндър, Халфорд. Географската ос на историята. Военен журнал, 1998, бр.1, с. 102-112.
2. Подробен преглед на историята и развитието на геополитическите идеи виж в: Дугин, Александр. Основы геополитики. Москва, АРКТОГЕЯ-центр, 1999, с.33-162.
3. Кисинджър, Хенри. Дипломатията. София, 1997, с. 87-143.
4. Двете основни противоборства между великите сили на Балканите в този период са изследвани подробно и задълбочено в българската историография. Виж: Пантев,

Андрей. Англия срещу Русия на Балканите 1879-1894. София, 1972, както и: Лалков, Милчо. България в политиката на Австро-Унгария 1878-1903, София, 1993.

5. Пантев, цит. съч., с. 109.

6. Лалков, цит. съч., с. 313

7. Вучкович, Војслав. Дипломатска историја Српско-бугарског рата (1885-1886), Београд, 1956, с.42.

8. За ролята на "Големия враг" като мотивиращ фактор в сръбската история виж: Димитров, Пламен. Големият Враг или Големият Брат - балканската дилема. Ние, 1999, бр. 11-12, с. 26-27. Любопитна е съвременната трактовка на тази тема, която прави Слободан Милошевич. В една своя реч от началото на 90-те години той казва: "Сърбите не са добри в икономиката, но няма по-добри от нас в битките".

9. На 11 септември 1885 г. българското Народно събрание гласува закон за свръхсметен кредит от 5 милиона лева за извънредни разходи по мобилизацията на войската. ДВ, №95 от 1885 г. Ден по-късно е гласуван още един свръхсметен кредит от 10 милиона лева за военното министерство, който да бъде използван в случай на война. ДВ, №95 от 1885 г. За втория кредит се казва, че "парите ще се вземат от резервните суми".

10. По време на войната сърбите имат средно по 125 патрона на пушка, а българите - четворно повече. Подполковник Бленкнеръ. Военно-историческо значение на Сръбско-българската война. Стратегико-тактическа студия. София, 1900, с. 90.

11. Дугин, А., Цит. съч., с. 63.

12. Твърдението, че "Начертанието" е ръководен документ за външната политика на Белград за век и половина след 1844 г. е научно некоректно, макар че обикновено минава с лекота през едрото сито на журналистическите публикации. Още по абсурдно е схващането на Ангелова и Пасков, че "сръбската политика, вярна на прокламираните от Гарашанин принципи, педантично провежда линията му дори в края на ХХ век". Ангелова, П. и Р. Пасков. "Начертанието" на Илия Гарашанин - основополагащ документ на сръбската държавна военнополитическа доктрина. Известия на ВИНД, том 65, София 2000, с.277. Докато през 1844 г. Гарашанин чертае програма за експанзия, в края на ХХ век Милошевич е принуден да се бори отчаяно за намаляване на мащабите на сръбската национално-териториална имплозия.

13. През 1943 г. големият германски геополитик Карл Хаусхофер обосновава идеята, че именно експанзията по линия на паралелите може да доведе една велика сила до световно господство. Такъв е случаят с Римската, Испанската и Британската империи. Хаусхофер, Карл. Геополитическата динамика на меридианите и паралелите. Военен журнал, 1998, №5, с.104-106. По наше мнение идеята на Хаусхофер е приложима и за регионалната балканска геополитическа сцена.

14. Йордан, Петер. История на политическите пространствени образувания на територията на бивша Югославия. В: Бъчваров, Марин и Стефан Карастоянов, съставители. География - Геополитика. София, 1992, с. 110.

ср. "НИЕ" бр. 11-12, октомври-ноември 2000 г.